

DE DRIE DAGEN VAN PASEN 2020

Jan Delhaas

Een online mini-leerhuis

(Aankondiging op de site)

In deze barre tijd wordt ons veel afgenomen, maar ook veel geschonken. Zoals nieuwe mogelijkheden om met elkaar in contact te zijn. En dit is dan ook zo'n buitenkans: om in de aanloop naar Pasen, midden in de Goede Week in een nutshell, een notendop, iets te zeggen over de samenhang van de Witte Donderdag, de Goede Vrijdag, de Paaswake en de Paasmorgenviering. Een mini-leerhuis, zeg maar.

Tekst lezing

Ook al wordt dat misschien niet zo beleefd: de drie dagen van Pasen zou je kunnen beschouwen als één doorlopende viering, waarin alle aspecten van het christelijke Paasfeest aan de orde komen, worden herinnerd. Wegblijven uit één van die vieringen verbreekt de samenhang. En dat is jammer. Sommige geloofsgemeenschappen maken één boekje voor alle vieringen. Dat onderstreept de samenhang.

I. Laten we eerst eens kijken naar de Witte Donderdag.

De Witte Donderdagviering als aparte viering ontstaat pas in de 4e eeuw in Jeruzalem. Daarvóór werden alle aspecten van Pasen in één keer gevierd, in dezelfde nacht waarin ook de Joden Pesach vierden.

In Rome ontstaan zelfs drie aparte vieringen. Een viering waarin de boetelingen weer worden opgenomen (vooral van de 4e tot de 6e eeuw); een viering waarin de olie wordt gewijd voor der zalving van de dopelingen in de Paasnacht en een viering (sinds de 7^e eeuw) en een viering voor de instelling van de eucharistie aansluitend bij de woorden van Jezus tijdens zijn laatste Pesachviering met zijn vrienden: 'doet dit tot mijn gedachtenis'.

In Spanje en Frankrijk ontstaat nog een ritueel: dat van de voetwassing naar aanleiding van het verhaal uit Johannes 13, waar Jezus tijdens dat laatste Paasmaal de voeten van zijn leerlingen wast als teken van zijn dienstbaarheid. In de 14e eeuw wordt dat in Rome overgenomen.

In de kerk van Rome had de Witte Donderdagviering dus een stevige, eigen plek. In 1956, bij de vernieuwing van de Goede Week-liturgie werden allerlei elementen uit het verleden verzameld in één viering.

Hoe was dat in het Protestantisme? De Witte Donderdag was wel bekend bij de Lutheranen, de Hernhutters en de Doopsgezinden, maar bij het overgrote deel van de kerken dat was gestoeld op de Calvinistische traditie was de Witte Donderdag-viering onbekend. De opkomst van een liturgische beweging eerst in de hervormde kerk en daarna ook in de gereformeerde kerken in de vorige eeuw en de hereniging van Lutherse, hervormde en gereformeerde kerken in één Protestantse kerk leidt tot een gezamenlijk Dienstboek van Lutheranen, hervormden en gereformeerden, waarin de liturgie van de drie dagen van Pasen uitvoerig wordt beschreven. Daarmee krijgt ook de Witte Donderdag een plaats in de grootste protestantse kerken van calvinistische oorsprong en treden daarmee ook liturgisch binnen de oecumene.

De globale structuur van de Witte Donderdagviering in het Dienstboek ziet er zo uit:

1. Als introïtuslied psalm 67

2. Kyrie en Gloria, waarbij de klokken tijdens het Gloria worden geluid, die dan zwijgen tot in de Paasnacht
3. Als schriftlezingen Exodus 12: het verhaal van de uittocht uit de slavernij en Johannes 13, het verhaal van de voetwassing
4. Dan de Maaltijd
5. En de dienst eindigt in stilte: het altaar of de tafel worden leeggemaakt, kaarsen worden uitgeblazen, de kandelaars verwijderd, de muziekinstrumenten zwijgen.

Maar je kunt natuurlijk ook voorbij dit cumulatiepunt van de Liturgische beweging gaan naar een nieuwe vormgeving waarvoor je ingrediënten gebruikt uit de bijbelse verhalen en de traditie van de kerk, geschikt voor onze eigen tijd en context. Het zou mooi zijn als dat een gezamenlijk proces zou kunnen zijn binnen de geloofsgemeenschap.

Ik denk aan de volgende ingrediënten:

- In de avond – Waarom: hierachter ligt de bijbelse tijdsrekening. In Genesis horen we 7x het refrein; 'en het werd avond en morgen: een dag. De Sjabbat (zaterdag) begint dan ook op vrijdagavond. De dag begint met de nacht, door het duister heen naar het licht. Bevrijding begint na de nacht van beproeving en van angst. Een oude intuïtie bij Israël.
- Afsluiting van de veertigdagentijd – Met Witte donderdag begint het christelijke Paasfeest. De liturgische kleur paars wordt vervangen door wit, kleur van ongereptheid, nieuw begin, van vreugde. Vanouds was de veertigdagentijd ook een tijd van boetedoening. Voor de boetelingen betekent dat ook een nieuw begin. De Rk viering van Witte Donderdag begint met een schuldbelijdenis, een gebed om vergeving. Dat klinkt ons misschien wat ouderwets in de oren. Bewustwording in tijden van klimaatproblematiek en het corona-virus zouden aanleiding kunnen zijn om onze rol wereldwijd aan de verziëking van de schepping en het menselijk samenleven ook liturgisch een plek te geven.
- Het is het begin van de nacht van de overlevering: het Latijnse tradere betekent niet zo zeer verraden als: doorgeven.
- Het is de avond van het joodse Paasfeest. Het draait om uittocht en bevrijding. In Exodus 12, één van de lezingen van Witte Donderdag, wordt het Pesach/Pascha ingesteld. De maaltijd van Jezus en zijn vrienden was de joodse paasmaaltijd, bij de Joden later sedermaaltijd genoemd. Seder betekent orde van dienst. Tijdens de seder speelt een zogenaamde Haggadah een belangrijke rol. Het is een soort huisliturgie

met verhalen, afbeeldingen, gebruiken, liederen en gebeden. In mijn boekenkast heb ik twee unieke exemplaren staan. De ene is een uittreksel van de zog. Sarajevo-haggadah, een waarschijnlijk omstreeks 1350 in Barcelona geschreven en geïllustreerde Codex. De andere is een facsimile uitgave van een Haggadah uit 1738, geschreven en geïllustreerd door de bekende kunstenaar Joseph ben David von Leipnik.

- De voetwassing als ritueel van dienende liefde. Dat krijgt in Marcus 10,42-45 een actuele politieke context. Jezus zegt daar in verband met de vraag van de zonen van Zebedeus, Johannes en Jacobus, of er voor hen ministerschap is weggelegd zodra Jezus koning is en de woede daarover bij de andere discipelen toen ze daar van hoorden: 'Jullie weten dat de volken onderdrukt worden door hun eigen heersers en dat hun leiders hun macht misbruiken. Zo mag het bij jullie niet gaan. Wie van jullie de belangrijkste wil zijn, zal de anderen moeten dienen, en wie van jullie de eerste wil zijn, zal ieders dienaar moeten zijn, want ook de Mensenzoon is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen. Met de woorden van het tafelgebed van Oosterhuis 'Gij die weet':

Hij was zoals wij zouden willen zijn:

Een mens van God, een vriend, een licht, een herder,
die niet ten eigen bate heeft geleefd.

- Een ander element is de overgang van de vreugde van de bevrijding die gevierd werd aan tafel naar duisternis en eenzaamheid: Jezus wordt alleen gelaten door zijn vrienden (Petrus en Judas) verraden en overgeleverd en door de Romeinen onschuldig geëxecuteerd.

We vieren in de Ekklesia iedere zondag de Maaltijd. We noemen dat om strategisch- oecumenische redenen een agapéviering. Maar de wortels liggen natuurlijk in die Maaltijd van Jezus met zijn vrienden. Als het goed is komt dat in elk tafelgebed ook terug.

Jezus vierde op de avond voor zijn dood met zijn discipelen in een zaaltje ergens in Jeruzalem de Joodse Pesachmaaltijd. Bij de Joden heet die maaltijd: de Seder. De liturgische orde van die maaltijd is te vinden in de Misjnah (3^e eeuw na Christus).

Vrijwel zeker mag worden aangenomen, dat een viertal elementen aanwezig waren bij de Maaltijd die Jezus met zijn discipelen vierde:

1 Pascha-lam (bloed v.h lam aan de deurposten beschermt tegen de dood)

2 ongezuurde broden/matzes (haastbrood)

3 bittere kruiden (symbool voor het harde bestaan van de Israëlieten in Egypte)

4 wijn

Voor het maken van een Witte Donderdagviering geef ik een aantal ideeën en verwijs daarvoor naar de tekst van deze online bijdrage.

(Uitgangspunt : we zitten aan tafels

- De voetwassing inwisselen voor handwassing als ritueel bij het aan tafel gaan (dat is in deze tijd heel erg wenselijk)
- Tafelmuziek op de daarvoor bestemde plekken in de liturgie
- Lied: bijv. Wat klaar staat op de tafel Lb 233
- Inleiding en vredegroet (de tafelgenoten wensen elkaar sjaloom)
- (Gezongen) zegenbede over het licht (de kaarsen en waxinelichtjes op tafel worden aangestoken: aan het begin van de sabbat en de sedermaaltijd worden de lichten ontstoken)
- Gezongen zegenbede over de wijn (druivensap)
- Gezongen zegenbede over de andere tekenen op tafel: het bitter kruid (mierikswortel), lentegroen.
- Zegenbede over de matse
- (de zegenbeden zou je ook plaatsvervangend kunnen samenvatten met bijv. Lb 567 'Hij onthaalde ons aan tafel')
- De vier vragen (lied)
- Lezing: Exodus (uittochtverhaal)
- Lied: bijv. De koning van Egypteland Lb 169.
- Maaltijd met ingrediënten van de Pesach maaltijd en andere gerechten met bijbelse symboliek
- gesprek over een aantal thema's rond bevrijding en hoop
- Als overgang naar de gedachtenis van Jezus' leven (en dood): 'Ubi caritas' Lb 568a
- Aandacht voor de verbinding van het lamsbotje op de sederschotel en de bijbelse verwijzing naar Jezus als Lam van God
- Lied: Op de avond toen de uittocht: LB 395 of 'Hij onthaalde ons aan tafel' Lb 567
- 'Doet dit tot mijn gedachtenis': van de overgebleven matses en bekere wijn wordt rondgedeeld
- Onze Vader, bijv. Onze Vader in het verborgene, vanwege de zinsnede: 'Geef ons vandaag ons brood en *morgen* scheld onze schulden kwijt.'

- Afsluiting lied: bijv. In stille nacht houdt hij de wacht Lb 571
- *In stilte verlaten we de kerkzaal)*

Maar misschien moeten we helemaal niet streven naar een Witte Donderdagviering in een grote ruimte als de kerk. We hoorden dat Jezus en zijn vrienden ergens in een huiskamer het Pesach vierden. Joden vieren hun sedermaaltijd thuis. Met de familie en andere genodigden. Belangrijk is dat de verhalen achter dit feest worden overgedragen. Vooral ook op de kinderen. Om die reden wordt er uitgebreid stilgestaan bij de symbolen op de sederschotel op tafel. Er wordt veel gezongen. Misschien moeten we wel inzetten op een viering van de Witte Donderdag thuis.

Deze corona-crisistijd biedt een kans voor gezinnen om het thuis te proberen.

En over deze corona-crisis gesproken: humor helpt, zelfs bij het niet meer kunnen samenkomen op het Paasfeest. In de tekst vindt u daarvoor een afbeelding. Typisch staaltje Engelse humor.

Voor dit Pasen schreef ik in opdracht van een gemeente in Zuid-Holland een orde van dienst voor de Witte Donderdag. Misschien levert dat inspiratie voor een viering thuis.

Maar voor een ander voorbeeld verwijs ik graag naar de website www.opwegnaarpasen.nl, waar ook thuisvieringen voor Goede Vrijdag en Paaswake zijn te vinden.

WITTE DONDERDAG 9 APRIL

Witte donderdag is het begin van de drie dagen van Pasen. In deze viering herinneren we ons de laatste keer, dat Jezus het Joodse paasfeest vierde met zijn leerlingen ergens in een bovenkamer in Jeruzalem. Het is de avond voor zijn executie als een weggelopen slaaf. Hij vraagt zijn leerlingen of ze elke volgende Pesachmaaltijd aan hem zullen denken. Daarvoor zet hij een matse en een beker wijn apart. Hier ligt de oorsprong van het Avondmaal/de Eucharistie bij christenen. Ingebed in de Joodse Pesachviering. Vanavond willen we die herinnering levend houden, zoals hij vroeg. We zitten aan tafel in een bijna huiselijke sfeer, eten en drinken wat bij deze maaltijd hoort en hebben gesprekken aan tafel over wat bevrijding en je inzetten daarvoor voor ons betekent, denkend aan Jezus' weg.

Rembrandt van Rijn, 'Het laatste avondmaal'

Bij binnenkomst van de kerkzaal wassen voorganger en diakenen de handen van wie komen vieren door water te gieten uit een kruik en de handen te drogen met doeken. Het is zowel een hygiënisch als een religieus ritueel. Bovendien herinnert het ons aan hoe Jezus aan het begin van de Maaltijd de voeten van zijn discipelen waste.

De liturgietafel staat gelijkvloers. Daarop staan ook alle elementen voor de maaltijd: een beker druivensap, een beker wijn, een schaal met matses, schaaltjes met charoset, zout water, mierikswortel, lentegroen en een lamsbotje. Als de tafels in een U-vorm staan dan is het wellicht handig voor de maaltijd en de gesprekken dat ze los van elkaar staan, met stoelen aan beide kanten. Op de tafels staan voor iedereen een lichtje, beker/glas druivensap, lentegroen (peterselie/veldsla, radijs), schaaltje zout water, (mierikswortel), schaaltje charoset en mandjes met matses. En er zijn servetten. Ook liedboeken. Als matses op de tafel kunnen wellicht de kleine matses van Hollandia gebruikt worden, grote vierkanten matses (HEMA) voor op de liturgietafel voor het delen tijdens de gedachtenis aan Jezus. Die vierkanten matses kunnen dan gedurende de gehele Paastijd gebruikt worden bij het vieren van de Maaltijd. Er moet voldoende druivensap zijn om eventueel bij te vullen.

Orgel-, pianomuziek (vermelden op orde van dienst, overleg met de organist/pianist)

Lied: Lb 233 **Wat klaarstaat op de tafel**

Inleiding en vredewens

V We zijn vanavond bij elkaar
om ons te binnen te brengen
hoe Jezus met zijn vrienden
het Joodse Pascha, Pesach vierde,
de maaltijd die herinnert aan bevrijding en verlossing
uit angst en slavernij.
Als we aan Jezus denken
denken we ook aan zijn volk,
aan Israël.
Als tafelgenoten van Jezus en zijn volk
vervullen we de opdracht van de ENE,
die zo luidde:

Gedenk de dag waarop je wegtrok uit Egypte
het land van het slavenjuk,
want met een krachtige hand
deed de ENE jullie vandaar vertrekken.

Daarom begroeten wij elkaar aan tafel en zeggen

A Sjaloom, Gods vrede met jou! *(We geven elkaar de hand)*

V Breng dank aan God, want Hij is goed.

A Zijn liefde duurt tot in eeuwigheid.

Het licht

V God heeft het licht geschapen. H/Zij sprak: 'Er zij licht'!

Daarom moeten wij licht brengen in elkaars leven

De lichten op de tafels worden aangestoken (aan de paaskaars/aansteekkaarsje/door voorganger en diakenen?). Eventueel muziek ter begeleiding.

Zegenbede over het licht

V Geprezen zijt Gij, Heer onze God, Koning van de wereld
die ons opdroeg het feestlicht te ontsteken.

A

De wijn

V De wijn is teken van vreugde en vrolijkheid.

Vreugde om de bevrijding uit de slavernij.

Als we vanavond het sap van druiven drinken

dan hopen we samen op bevrijding

van alle slavernij, die mensen beknelt en beteugelt.

De voorganger heft de beker en zingt

Zegenbede over de wijn

V Geprezen zijt Gij, Heer onze God, Koning van de wereld,
die schiep de vrucht van de wijnstok

A

Allen drinken uit de beker/glas druivensap

Het lentegroen

V Er staan nog andere tekenen op tafel:
charoset, dat herinnert aan het leem
waarvan de stenen werden gebakken
voor de bouw van de voorraadsteden van de farao,
waarvoor de Hebreeuwse migranten tot slaaf werden gemaakt.

Er is ook zout water, dat herinnert aan de tranen
van de slaven in Egypte,
tranen van angst, pijn en verdriet.

Er is ook mierikswortel, bitterkruid, dat herinnert
aan de bittere omstandigheden van de Hebreeuwse slaven
in het land van de duisternis.

Ook is er lentegroen,
Het wijst op betere tijden,
een tijd van bevrijding op de aarde

als land van belofte
met eten in overvloed,
genoeg voor alle mensen.

Zegenbede over de vruchten van de aarde

V Gezegend zijt Gij, HEER onze God, Koning van de wereld,
die schiep de vruchten der aarde.

A

Iedereen eet iets van het lentegroen eventueel gedoopt in zout water (symbool van de tranen)

Het brood

V Dit platte brood, zonder gist, niet gerezen,
herinnert ons aan die nacht
waarin God zijn volk vrijmaakte
en hen deed weggaan.
In die nacht was er geen tijd om het deeg te laten rijzen.
In de haast bakten de moeders platte broden.
In haast moest er gegeten worden om te vluchten voor de farao.
Daarom: haastbrood.

Zegenbede over de matses

V Gezegend zijt Gij, HEER onze God, Koning van de wereld,
Die brood uit de aarde laat komen.

A

Iedereen breekt een stukje matses af en schept wat charoset daarop en eet ervan.

De vier vragen

V In de Joodse traditie spelen kinderen een grote rol.

Toen de farao aan Mozes vroeg wie er allemaal meegingen,
antwoordde Mozes:

We gaan met jong en oud,
met onze zonen en dochters.

Met heel ons hebben en houden zullen we gaan,

want we gaan een feest vieren ter ere van de Eeuwige. Exodus 10,9

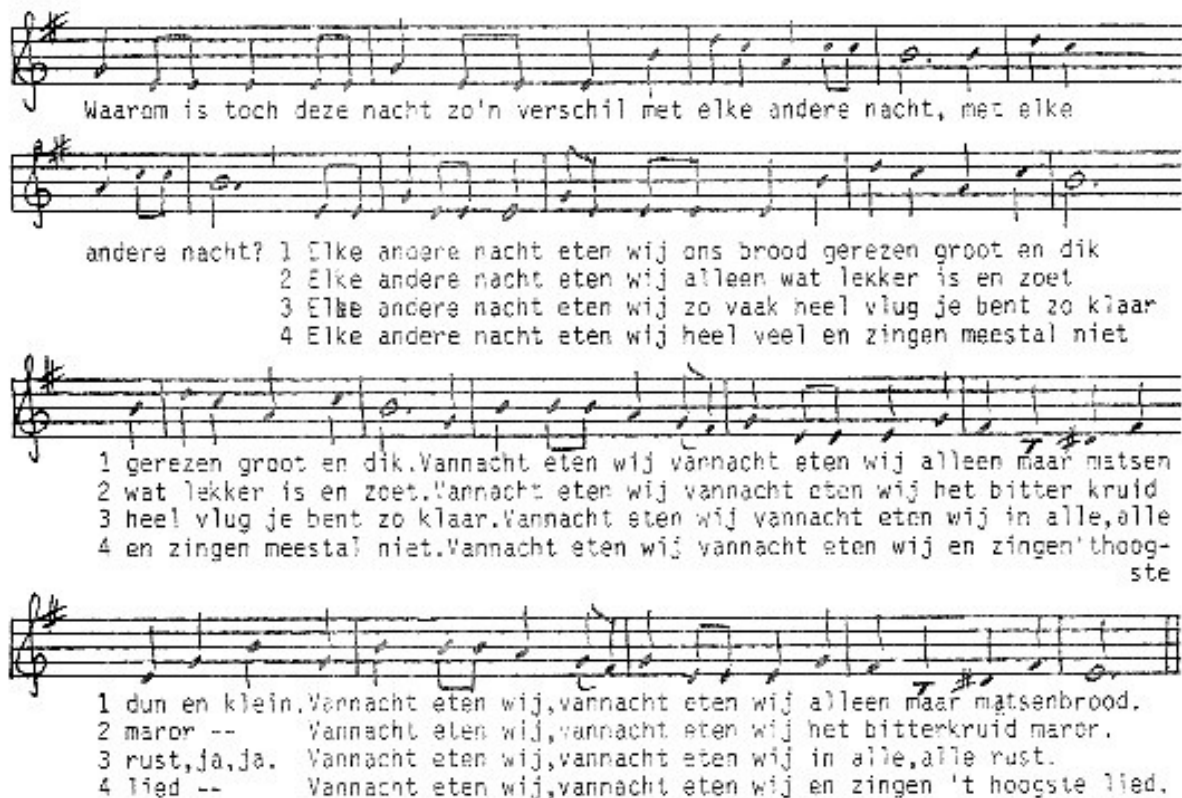
In gedachte willen we onze kinderen en kleinkinderen voorop laten gaan,

in de hoop dat hun vragen ons ertoe aanzet

telkens het verhaal van de bevrijding te vertellen.

(Als er bekend is dat er ook jonge kinderen meevieren zou gekeken kunnen worden of dat kind telkens de vraag zou willen zingen)

Lied:

Waarom is toch deze nacht zo'n verschil met elke andere nacht, met elke
andere nacht? 1 Elke andere nacht eten wij ons brood gerezen groot en dik
2 Elke andere nacht eten wij alleen wat lekker is en zoet
3 Elke andere nacht eten wij zo vaak heel vlug je bent zo klaar
4 Elke andere nacht eten wij heel veel en zingen meestal niet

1 gerezen groot en dik. Vannacht eten wij vannacht eten wij alleen maar matsen
2 wat lekker is en zoet. Vannacht eten wij vannacht eten wij het bitter kruid
3 heel vlug je bent zo klaar. Vannacht eten wij vannacht eten wij in alle, alle
4 en zingen meestal niet. Vannacht eten wij vannacht eten wij en zingen 't hoog-
ste

1 dun en klein. Vannacht eten wij, vannacht eten wij alleen maar matsenbrood.
2 maror -- Vannacht eten wij, vannacht eten wij het bitterkruid maror.
3 rust, ja, ja. Vannacht eten wij, vannacht eten wij in alle, alle rust.
4 lied -- Vannacht eten wij, vannacht eten wij en zingen 't hoogste lied.

Het bevrijdingsverhaal (Exodus 12,13 en 14)

Voorstel: Uit Woord voor woord van Karel Eijkman de hoofdstukken: De laatste maaltijd en De uittocht.

Dit kan ook door een lector/trice worden gelezen of als er een kind is dat de voorgaande vraag zingt: de moeder of vader.

Lied: Lb 169 **De koning van Egypteland** (bij het zingen hiervan zouden de aanwezigen telkens bij het refrein tamboerijnen en ander slagwerk kunnen slaan) of Lb 136 Loof de Heer, want Hij is goed, vs. 1,2,5,6,7 en 8.

Maaltijd

Terwijl iedereen eet en drinkt kunnen we met elkaar in gesprek gaan over een aantal vragen waaruit als gespreksonderwerp gekozen kan worden. Misschien is het aardig om (wereld)diakenen te vragen om wat vragen op te stellen over onderdrukking, moeten vluchten, bevrijding uit allerlei actuele vormen van slavernij. Het zou mooi zijn als we elkaar ervaringsverhalen vertellen. Het is aan te bevelen voor het gesprek, dat mensen een plaats tegenover elkaar aan de andere kant van de tafels kunnen innemen. Na de maaltijd kan men dan weer op de oude plaatsen gaan zitten.

Intussen speelt de musicus van dienst op de achtergrond tafelmuziek

Aan het eind van de maaltijd wordt een inzameling gehouden voor de kosten en het goede doel en we zingen een lied.

Lied: Lb. 568b Ubi caritas et amor

Gebod over de gaven

V Eeuwige, Bevrijdergod
wij brengen U dank
met al onze gaven
hier verzameld op tafel.
Wij werden deze avond
deelgenoten van de bevrijding
van uw volk uit de slavernij.
Wij hebben uw Naam geloofd en geprezen.
Maak ons vanavond ook deelgenoot
van Jezus' weg in het breken van het brood
en het drinken van de wijn,
zoals hij dat deed voor zijn leerlingen.
Eén en al liefde en dienst aan mensen.
Hoor ons door hem.

A Amen.

Het lamsbot

V Het lamsbot op tafel
herinnert aan de lammeren die werden geslacht
en waarvan het bloed aan de deurposten werd gestreken
opdat de dood voorbij ging
aan de gebeukten en verdrukten van Israël.
Dit lamsbotje herinnert aan Jezus,

die wij noemen Lam van God,
dat wegdraagt de zonden van de wereld.
Als we dit lamsbot zien
denken we aan Jezus,
zijn lijden, zijn dood.
We herinneren ons Jezus,
die, toen hij met zijn vrienden Pesach vierde, zei:
“Iedere keer als jullie deze maaltijd vieren,
Denk dan aan mij”.
Wij vieren het geheim van zijn leven,
door te doen wat hij heeft voorgedaan.
Door matse te breken en te delen
en de wijn rond te laten gaan
als tekenen van zijn lichaam,
dat hij heeft gegeven voor alle mensen.

Lied: Lb 395 Op de avond toen de uittocht (*V coupletten, A refrein*)

Onze Vader

Gemeenschap van brood en wijn

Brood en wijn gaan nu vanaf de liturgietafel rond naar links en rechts. Ook nu weer tafelmuziek.

Dankgebed

V God van liefde,

Gij hebt ons gevoed met uw gaven:

met brood uit de hemel

en wijn van uw koninkrijk.

Wij bidden U:

blijf ons nabij
ook in de nacht die komt,
laat ons niet alleen,
zelfs niet in de dood.
Dat bidden wij door Hem,
die ons is voorgegaan naar U,
Jezus, de Levende.

A Amen

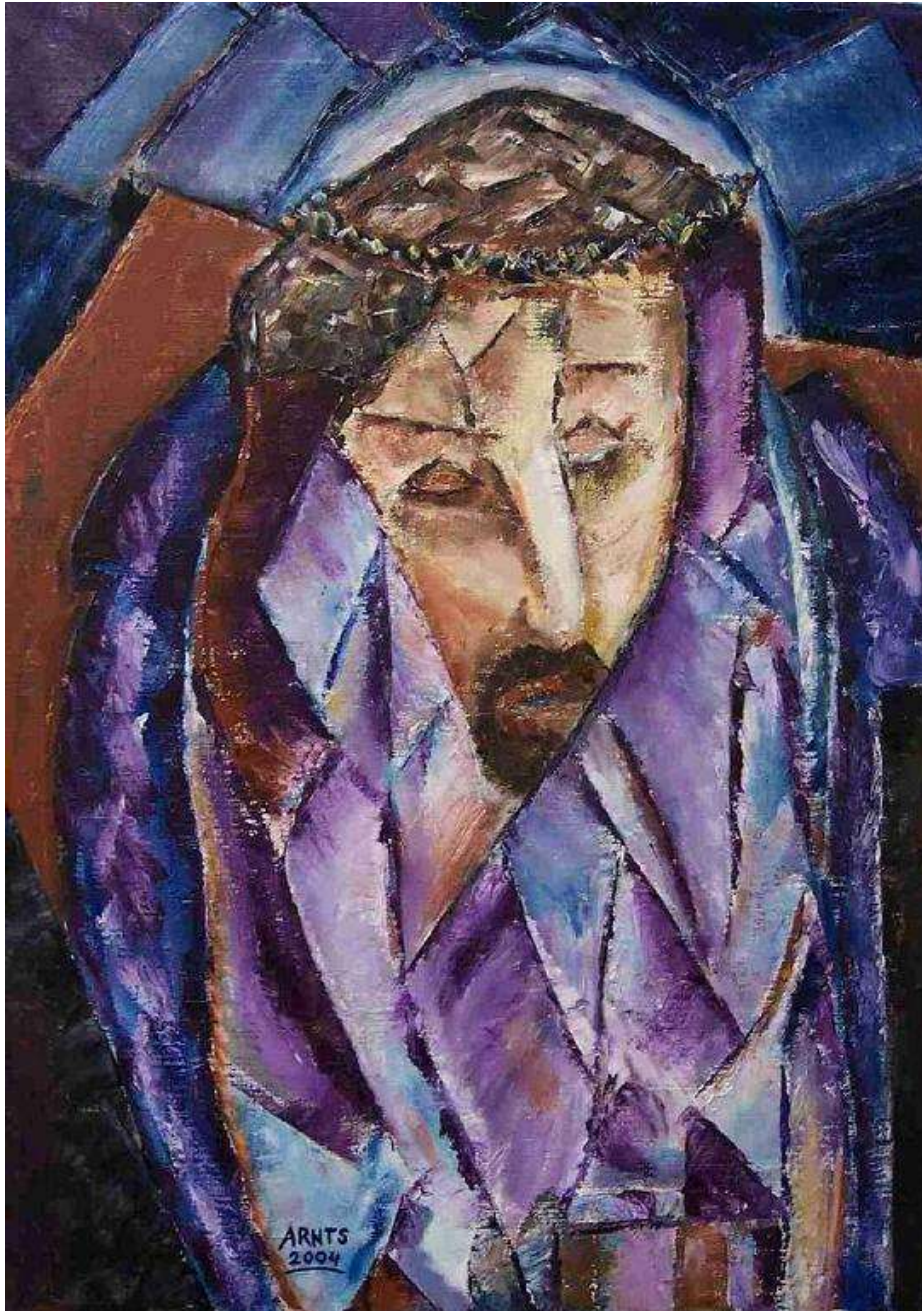
Na het gebed wordt de liturgietafel en de tafels afgeruimd en de lichtjes gedoofd (behalve de paaskaars). Het antependium en de stola van de voorganger worden afgenomen.

V Matteüs 26, 30-46a

Lied: Lb 571 In stille nacht houdt Hij de wacht (*beurtzang*)

We verlaten de kerkzaal in stilte. De dienst wordt morgen voortgezet met de gedachtenis van de Passie, de gebeden en de hulde aan het kruis.

II. Goede vrijdag

Ecce homo, Andy Arnts 2004

Goede Vrijdag is de dag waarop we het dramatische levenseinde gedenken van een mens: Jezus van Nazareth. De evangeliën beschrijven Jezus dood als een ingrijpend gebeuren dat de hele kosmos raakt en de menselijke geschiedenis een nieuwe wending geeft.

Op die dag is de kerk kaal en leeg. Het kruis staat centraal.

Eigenlijk is het raar dat deze vrijdag gezien de gebeurtenissen een goede vrijdag is gaan heten. Maar het 'Goede' van deze vrijdag krijgt betekenis vanuit het verhaal van de opstanding van Jezus.

In Duitsland heet deze dag: Karfreitag. Kar/kara=klagen. En in Frankrijk heet deze dag: heilige Vrijdag: Vendredi Saint

In de Oosterse liturgie heet hij: Grote Vrijdag.

Zoals ik eerder zei: In de eerste christengemeente werd Pasen als één geheel gevierd.

Lijden, dood, verrijzenis en hemelvaart werden in één lange wake in de paasnacht gevierd.

Wel vastte men op de dagen ervoor.

Toen er aparte diensten kwamen bleef de GV een dag van vasten (waarschijnlijk ligt hier een verband met de oude gewoonte bij katholieken om op vrijdag vis te eten).

GV werd in de 4e eeuw in Jeruzalem afzonderlijke gevierd als gevolg van een historisering van het paasfeest. Jeruzalem als historische locatie diende als decor voor de verschillende vieringen. Toegestroomde pelgrims, van dichtbij en van veraf, waakten 's nachts op de Olijfberg en daalden 's morgens bij het hanengekraai af naar Gethsemane. Daar hoorden ze in de kerk het verhaal over Jezus' gevangenneming. Daarop ontstond er een massaal gehuil, geweeklaag en gezucht, dat tot in de stad te horen was. Daarna ging de stoet te voet naar de stad en door de poort op weg naar Golgotha, de plaats waar Jezus was gekruisigd. Daar was door keizer Constantijn een enorm kerkencomplex gebouwd. Daar, bij zonsopgang wordt weer een dienst gehouden, nu met het verhaal van Jezus' veroordeling en een preek van de bisschop. Daarna ging iedereen naar huis of logeerplek om in de loop van de ochtend terug te komen voor een plechtige verering van de kruisrelikwie. Het verhaal gaat dat Helena, de moeder van keizer Constantijn het kruis had gevonden in de buurt van Golgotha. Sindsdien werd het daar bewaard en vereerd. In processie knielden de pelgrims één voor één voor de bisschop, die een stuk kruishout in zijn handen hield, en kusten het. Dan vindt er opnieuw een woorddienst plaats tussen twaalf en drie uur 's middags met lezingen, gebeden en liederen,

afgesloten met de lezing van Johannes, waarin Jezus de geest gaf. Die dienst was zo emotioneel, dat een pelgrim noteert: “Er is niemand, groot of klein, die op die dag gedurende die drie uren niet zo huilt als men zich nauwelijks kan voorstellen: dat de Heer dat voor ons heeft geleden”. Ik moet denken aan een vrouw in één van mijn vroegere gemeenten, die op een Goede Vrijdag met tranen in haar ogen tegen me zei: ‘ach, die arme man, dat die zo heeft geleden!’.

Pelgrims vonden het in ieder geval zo indrukwekkend, dat ze deze manier van vieren naar Rome exporteerden, waar tot die tijd alleen een woorddienst werd gehouden.

In de 7^e eeuw vindt daar een uitbreiding van de dienst plaats: met processie, barrevoets, en met een kruisrelikwie, een houtsplinter van het gevonden kruis. Psalm 119 werd gezongen met het *Ecce lignum* als antifoon

(<https://www.youtube.com/watch?v=1oRultnvwKk>)

(‘Zie het kruishout waaraan de redder der wereld heeft gehangen. Komt laten wij aanbidden’). In de kerk aangekomen vereerde men het kruis. Later wordt ’s morgens de woorddienst gehouden en ’s middags de kruisverering, later ook nog een communieritus.

Deze Romeinse Goede Vrijdag-liturgie wordt ook weer geëxporteerd.

De Franken brengen er in de 8^e eeuw meer drama in.

De kruisverering wordt verrijkt met gezangen, die ook nu nog hun weg hebben gevonden in hedendaagse liedbundels, (zoals het *Trishagion*, *Crucem tuam*, *Pange lingua*, *Vexilla regis prodeunt* (zie de vertaling van Andries Govaart: *De koningsvaandels trekken uit*, Lb 572). Daarnaast de *Improperia*, het Beklag Gods (God klaagt zijn volk aan), een compilatie van bijbelteksten (Micha 6,3-4, Dt 8,2.3.7, Jes. 5.4, Jer. 2,21, ps. 69,22)).

Het concilie van Trente maakt een einde aan de liturgische wildgroei: er moest één (Romeinse) ritus gelden voor de hele westerse kerk.

De structuur van de GV-liturgie ziet er dan zo uit:

1. Woorddienst met passieverhaal
2. Plechtige voorbede

3. Kruisaanbidding
4. Mis van de gewijde gaven (communiedienst)

Later schoont het 2e Vaticaans Concilie de liturgie op van anti-judaïstische elementen.

Kruisweg

Onder invloed van pelgrims, die langs de plekken uit het lijdensverhaal trokken en later de franciscanen ontwikkelde zich de devotie van de kruisweg: eerst in kloosters, later ook in parochiekerken. Dat beïnvloedde de christelijke kunst.

In de 16e eeuw ontstonden de 14 staties (13 bijbelse, één buiten-bijbelse: Jezus en Veronica). Tot in onze tijd ontwerpen kunstenaars vormen van de kruisweg, vaak niet meer alleen op Jezus gericht, maar vanuit dat lijdensverhaal kijkend naar het menselijk lijden in de wereld van onze tijd.

Reformatie

Hoe is de Reformatie met de Goede Vrijdag omgegaan als het gaat om liturgische vormgeving?

In de Lutherse traditie vinden we twee diensten, 's morgens met avondmaal en 's avonds een meditatieve preekdienst.

In de gereformeerde traditie werd Goede Vrijdag nauwelijks gevierd.

Pas in 1853 verplicht de synode de Goede Vrijdag-viering, met avondmaal.

Onder invloed van de Liturgische Beweging in de 20^e eeuw groeide de overtuiging, dat juist op die dag geen avondmaal moet worden gevierd. Er moet gewaakt worden, was het uitgangspunt met als gedachte: Hoe zou men de slaap vatten op deze dag van dood en rouw? Ook geen moment voor theologische verhandelingen als een preek.

Alleen in orthodoxe en vrijzinnige kerken (*les extrêmes se touchent*) bleef het avondmaal gevierd worden.

De structuur in veel protestantse kerken ziet er dan zo uit:

1. Dienst van de schrift met passieverhaal van Johannes
2. Dienst van de gebeden (uitgebreide voorbede)
3. Kruismeditatie (met Beklag Gods en passiemuziek)

Het Dienstboek van de PKN geeft als structuur:

1. Meditatieve stilte
2. De Schrift (het passieverhaal)
3. Voorbede
4. Kruismediatie
5. Slotgebed en/of Onze Vader

Bij het nadenken over de vormgeving van de Goede Vrijdag in de Ekklesia lijkt het me belangrijk stil te staan bij wat Goede Vrijdag voor ieder individueel en voor ons als gemeenschap betekent. Zomaar een paar vragen:

Wat is de verbinding met het Eerste Testament?

Wat zegt de liturgische traditie ons, ook de kerk muzikale traditie, waarbij naast liederen ook het grotere werk van vroegere en hedendaagse componisten bedacht moet worden.

Welke levensvragen, politiek, maatschappelijk en individueel zijn in het geding bij de gedachtenis aan Jezus' kruisdood?

Welke betekenis heeft het kruis als symbool? Welke moderne, artistieke kruiswegstaties kunnen een rol spelen bij een meditatief, of juist politiek-liturgische vormgeving?

Wat is een goed tijdstip: in de middag of de avond van de GV?

III. Paaswake

De Paasnachtviering is het liturgische hoogtepunt van het kerkelijk jaar: we vieren immers het hart van het christelijk geloof: de opstanding van de gekruisigde!

De eerste christenen vierden Pasen in een wake die de hele nacht duurde. In Rome trok men van kerk naar kerk. Het aantal van twaalf lange lezingen doen daar nog aan denken.

Vanaf de 3^e eeuw wordt de paasnacht bij uitstek het tijdstip waarop men mensen in de kerk opneemt. Daarachter ligt de dooptheologie van Paulus: de oude mens achter je laten en je bekleden met de nieuwe mens (Ef. 3, 9-10). Het verband met onze doop en de dood en opwekking van Christus wordt beschreven in de brief aan de Romeinen (6, 4).

Vanaf de 4^e eeuw wordt de paasnacht bij uitstek doopnacht: de nieuwe gelovigen werden in deze viering gedoopt en gevormd en namen voor het eerst deel aan de maaltijd van brood en wijn.

De hernieuwing van de doopgeloften is een latere ontwikkeling. De besprenkeling van de gelovigen met het pasgewijde doopwater is afkomstig uit de Middeleeuwen. Vanaf het einde van de 6^e eeuw verschuift het tijdstip steeds meer naar achteren: voor middernacht, in de middag, in de ochtend van de zaterdag.

Pas de Liturgische Beweging in de vijftiger jaren van de vorige eeuw verplaatst de Paasnachtviering weer naar de avond.

Het is een wake. Na zonsondergang: het moet donker zijn. De nieuwe dag begint volgens bijbels begrip op de avond ervoor. We gaan door het duister van de nacht naar het licht.

De joodse sabbatsbede: 'Gezegend zijt Gij, Eeuwige, onze God, koning van de wereld, die ons geheiligd hebt door uw voorschriften, en ons de opdracht hebt gegeven de feestkaarsen aan te steken' doet ook bij de christenen de gewoonte ontstaan elke avond bij het invallen van het duister lichten te ontsteken met een gebed. Dat komt ook in het getijdengebed van de kerk terecht. Het lucernarium/het ontsteken van de lampen wordt de naam van de avondviering. De bede daarbij luidt: Licht van Christus – wij danken u!

Door deze ontwikkeling wordt Pasen in verband gebracht met licht. Eusebius van Caesarea (begin 4^e eeuw) vertelt in zijn biografie van keizer Constantijn, dat hij deze nacht van waken de stad Constantinopel door feestverlichting heller verlicht heeft dan de stralendste dag. Het is de intrede van kaarsen in de liturgie. De overgang van rouw naar vreugde in die nacht wordt gehouden met een processie met kaarsen en olielampen.

Het gebruik om één Paaskaars naar binnen te dragen als symbool voor Christus ontstaat in de Middeleeuwen in de Frankisch-Gallische kerk. De paaskaars wordt aan het begin van de viering naar binnengebracht, waarmee de paaswake nog meer in het teken van de opstanding komt te staan. De paasjubelzang, *Exsultet*, die na het binnendragen van de Paaskaars werd geboden en gezongen is waarschijnlijk in Noord-Italië ontstaan in de 4e eeuw. In mijn tekst staat een opname met een nieuwe Engelse vertaling uit het oude Missaal. https://www.youtube.com/watch?v=ZVwuc_CNswY. Een bewerking van deze Paasjubel bevindt zich in het Liedboek 2013: 'Juich, hemelen, één koor van engelen'.

We kunnen concluderen dat de paaswakeviering zoals wij die nu kennen de kerken bijeen brengt. Ze heeft een oecumenisch karakter: zowel de RK kerk, als de Oudkatholieke kerk als veel kerken van protestantse snit viëren volgens dezelfde grondstructuur, met ook allerlei verbindingen met de synagoge: het licht, de lezingen, de maaltijd.

Als voorbeeld geef ik de structuur van de Paaswake in het Dienstboek van PKN:

1. Het Licht (*vuur, licht, processie, paasjubelzang*)
2. De Lezingen (*bijbel*)
3. Doop en doopgedachtenis (*water*)
4. De Maaltijd (*brood, wijn*)
5. Zending en zegen

De paasnachtviering heeft het karakter van een wake. Na de Goede Vrijdag is het wachten op het licht. De twaalf lezingen uit Thora en Profeten functioneerden als een soort laatste catechese voor wie in deze nacht werden gedoopt. Daarna werden beide sacramenten bediend. Ook al viëren wij 'slechts' een uur, de structuur is dezelfde: licht, lezingen, doop, maaltijd. In die volgorde.

Waar de Paaswake onmiddellijk al vanuit het perspectief van de verrijzenis wordt vormgegeven is het logisch dat de viering begint met de lichtritus. Maar het kan ook zinvol zijn om aan te sluiten bij het karakter van de wake. In een sfeer van waken, in het donker van de nacht zijn we bij elkaar, bij schamel licht van kaarsen. Dit is mooi verwoord in de woorden van Jesaja en een lied van Oosterhuis: 'de morgen komt, zegt de wachter, maar nóg is het nacht'. Dit is niet de oppervlakkige constatering, dat na regen zonneschijn komt. Maar zoals de woestijn is ook de nacht in een bijbelse spiritualiteit van uitzonderlijke betekenis. De nacht is de tijd dat je beter dan wanneer ook gevoelig bent voor elk sprankje licht. Het is de tijd, waarin je elkaar voedt met verhalen van bevrijding, van hoop, van nieuw begin. Het is de tijd waar je bij een kampvuur elkaar sterke verhalen vertelt over betere tijden, wegtrekken uit de slavernij, het ontkomen aan bedreigingen: uitzien naar gerechtigheid en vrede. Het is een schets van de gang van ieder mensenleven. Het overkwam de herders in de velden van Efratha. Dan wordt dat licht onder luid geroep aangekondigd: Licht van Christus!

Nog iets over de Maaltijd in die nacht. De ochtendviering van de Paaszondag is het slot van de drie dagen van Pasen. Een morgen vol vreugde en licht. Met Gloria en Halleluja's. En muzikaal alles uit de kast. En de preek, of zoals wij zeggen de mediatie, de overweging mag weer.

Waar elke zondag de Maaltijd wordt gevierd zoals in de Ekklesia, zou je daarom kunnen redeneren, dat de Maaltijd in de Paaswake kan vervallen.

Toch zou ik dat jammer vinden, omdat er een sterke, traditionele verbinding is tussen doop en maaltijd in die nacht. Tussen de zojuist gedoopten en de opneming in de geloofsgemeenschap, verbeeld in het samen delen van brood en wijn. Tegengeworpen kan worden, dat er toch weinig dopelingen zijn in de Paaswake. Maar je zou je als geloofsgemeenschap ook sterk kunnen maken voor de Paaswake als de geëigende plek voor de doop.

In de tekst van deze online bijdrage vindt u een mogelijke structuur van de Paaswake.

Ik wens ons allemaal een hoopvol Paasfeest toe.

De structuur:

1. De wachter (*tafelkaarsen, Hoe ver is de nacht*)
2. De lezingen (*selectie bijbelverhalen, processie: vanuit het donker op weg naar het licht*)
3. Licht (*paaskaars, doorgeven van het licht, paasjubel*)
4. Doop en doopgedachtenis (*water, olie en licht*)
5. Lezing van het opstandingsverhaal
6. De Maaltijd (*haastbrood en wijn, gedachtenis aan Jezus*)
7. Zending en zegen

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeden.nl
info@ekklesialeden.nl